

**G O D I Š N J A K
G R A D S K O G
M U Z E J A**

broj 5

V A R A Ž D I N 1975

Redakcijski odbor:

ILIJANIĆ prof. Mira, KOŠČEC prof. Ružica, KURTALJ Ivan, TOMIČIĆ prof. Jasna

Odgovorni urednik:

RUNJAK prof. Josip

u povodu 50. godišnjice Gradskog muzeja Varaždin

Prijevodi:

prof. dr. Uroić Marija (njemački), dr. Ivy Kugli-Lentić (njemački),
mr. Vitomir Belaj (njemački), šimek prof. Marina (njemački), Rihtarić Mirena (ruski)

Lektura:

Paska prof. Bosiljka

Za sadržaj članka odgovorni su autori

ČASOPIS TISKAN U 1000 PRIMJERAKA UZ POMOĆ SIZ-a ZA KULTURU OPĆINE VARAŽDIN

T i s a k: Novinsko izdavačko i štamparsko poduzeće Varaždin

Željko TOMIČIĆ

O RIMSKIM I RANOSREDNJOVJEKOVNIM ARHEOLOŠKIM NALAZIMA IZ SPILJE VINDIJE*

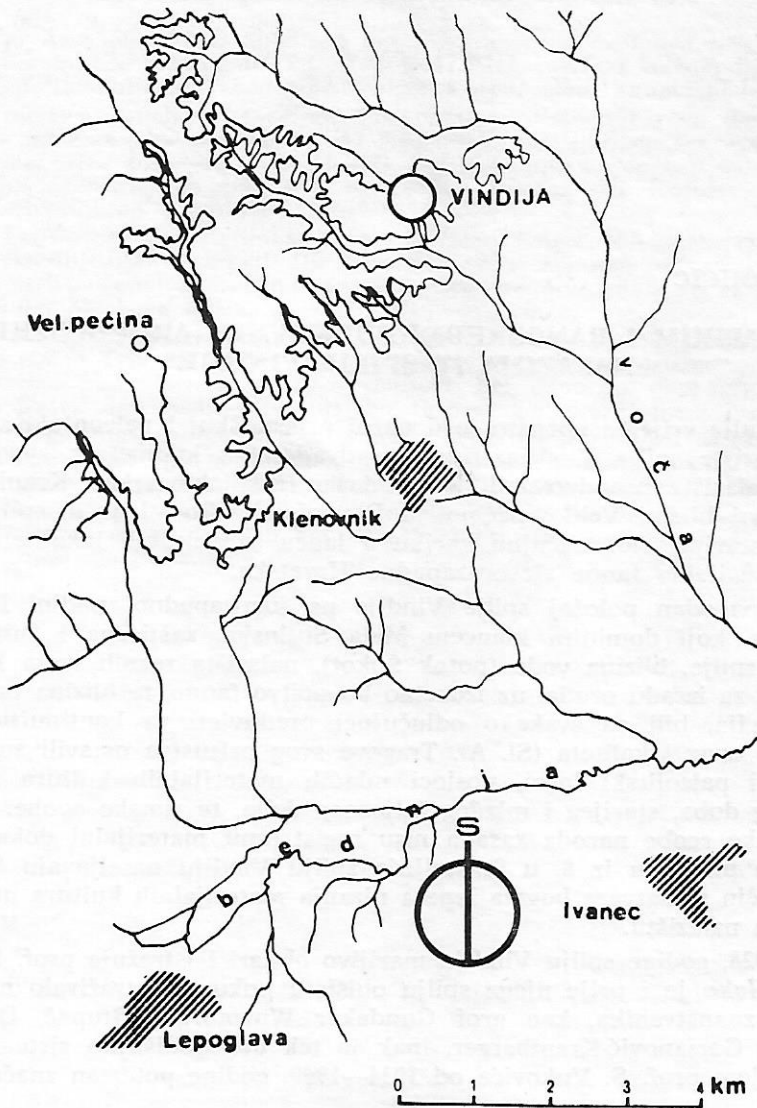
Već dulje vrijeme poznato je u našoj arheološkoj i paleontološkoj znanosti nalazište spilja Vindija. Udaljena dvadesetak kilometara sjeveroistočno od nalazišta neandertalnih hominida u Hušnjakovu kod Krapine i u neposrednoj blizini Velike pećine na Ravnoj gori kod Ivanca, spilja Vindija predstavlja vrlo značajnu kariku u lancu arheoloških lokaliteta i nalazišta diluvijalne faune sjeverozapadne Hrvatske.

Vrlo pogodan položaj spilje Vindije na jugozapadnoj padini Krisnjakova vrha, koji dominira klancem Mala Sutinska, zaštićena i suha unutrašnjost spilje, blizina vode (potok Šokot), nalazišta raznih vrsta kamena potrebnog za izradu oruđa, uz izuzetno bogatstvo faune, te blizina prastarih komunikacija, bili su svakako odlučujući preduvjeti za kontinuirano naseljavanje ovog lokaliteta (Sl. A). Tragove svog prisustva ostavili su u spilji Vindiji paleolitski lovci, nosioci mlađih materijalnih kultura neolita, brončanog doba, starijeg i mlađeg željeznog doba, te rimske epohe. Iz vremena velike seobe naroda zasada nisu registrirani materijalni dokazi. Međutim, na prijelazu iz 8. u 9. stoljeće spilju Vindiju naseljavaju Slaveni. Na taj način se zatvara bogata lepeza nizanja materijalnih kultura na ovom vrijednom nalazištu.

Od 1928. godine spilju Vindiju marljivo obilazi i istražuje prof. Stjepan Vuković. Iako je i prije njega spilju obišlo i pokusno istraživalo nekoliko poznatih znanstvenika, kao grof Gundaker Wurmbrandt-Stupač, Dragutin Hirc i dr Gorjanović-Kramberger, ipak je tek dugogodišnjim sistematskim istraživanjem prof. S. Vukovića od 1934—1969. godine potcrtan značaj ovog

Napomena uz naslov:

* Kao što se iz samog naslova teksta razabire u napisu je riječ isključivo o nalazima iz spilje Vindije koji pripadaju rimskoj epohi i ranom srednjem vijeku. Opseg otkrivenog arheološkog materijala iz mlađih kulturnih slojeva Vindije postavlja pred buduće istraživače ovog nalazišta složeni zadatak sustavne obrade u jednom svakako širem monografskom okviru. Prerana smrt dugogodišnjeg istraživača spilje Vindije prof. Stjepana Vukovića prekinula je ovu zamisao u samom njenom začetku. Stoga se na ovom mjestu nastoji bar parcijalno obraditi i vrednovati dio, dosada široj stručnoj javnosti nedovoljno poznatog i neobjavljenog arheološkog fundusa iz tzv. holocenskih slojeva spilje Vindije. Svakako da će tek detaljna obrada preostalog pokretnog inventara zaokružiti i obogatiti kulturnu, arheološku i kronološku sliku ovog značajnog višeslojnog lokaliteta u varaždinskoj regiji. U tom smislu valja i ovaj prikaz o rimskim i ranosrednjovjekovnim nalazima iz spilje Vindije shvatiti kao prilog osvjetljavanju novih stranica prošlosti Varaždinske regije, koje je tako uporno i marljivo dugi niz godina popunjavao istraživač nalazišta prof. Stjepan Vuković. U znak dubokog poštovanja za učinjeno djelo posvećujem ovaj napis prof. S. Vukoviću, pioniru prahistorijske arheologije sjeverozapadne Hrvatske.

Sl. A Položaj spilje Vindije

nalazišta i naglašena ključna pozicija spilje Vindije u prahistorijskoj arheologiji sjeverozapadne Hrvatske. Istraživačkim radom prof. S. Vukovića spašeni su iz spilje Vindije za arheološku i paleontološku znanost vrijedni nalazi a naučna javnost je na osnovu brojnih prikaza i napisa upoznata sa značenjem ovog lokaliteta¹. Međutim, valja imati u vidu da su ob-

javljeni napisi, uz izuzetak o tzv. vrpčastoj keramici², bazirali isključivo na obradi nalaza starijih litičkih kultura. Kronološki mlađi inventar iz tzv. holocenskih slojeva spilje svakako zaslužuje posebnu pažnju. Pred budućim istraživačima stoji dakle opsežan zadatak vrednovanja upravo tih pokretnih nalaza.

Tijekom istraživanja predspiljskog i spiljskog prostora Vindije dobijeni su brojni stratigrafski presjeci. Tako je u stražnjem lijevom dijelu spilje u tzv. zoni A (Sl. B) iskopavanjem zahvaćeno osam slojeva ukupne debljine 4,55 m. U tako dobijenom profilu najjasnije su istaknuti stratigrafski odnosi unutar spilje, te se na ovom mjestu zadržavamo na opisu najgornja tri sloja³:

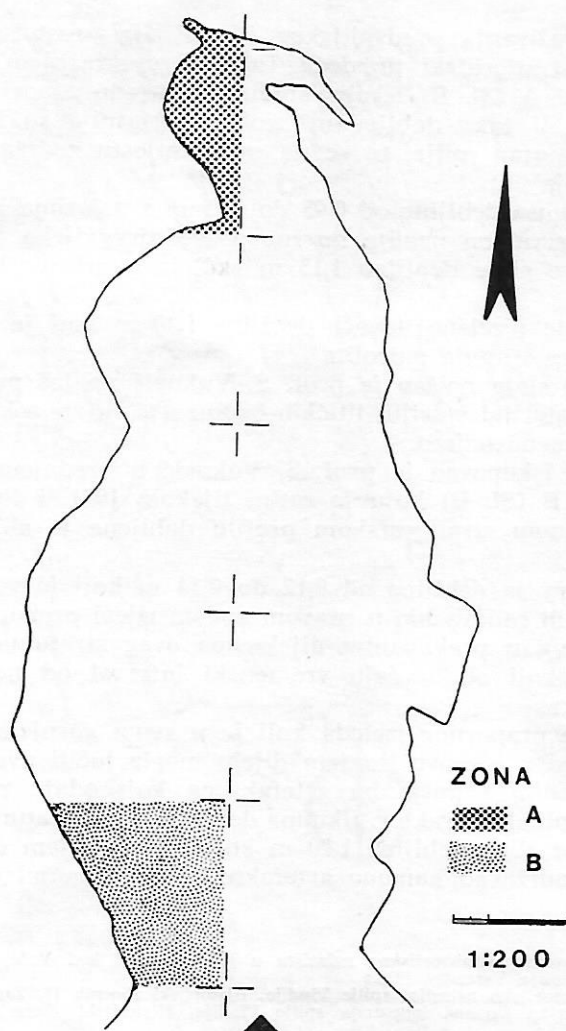
1. sloj crnog humusa debljine od 0,05 do 0,15 m s nalazima koji obuhvaćaju vremenski interval od neolita do ranog srednjeg vijeka
2. sloj svijetlosive gline debljine 1,15 m koji je u arheološkom smislu bio sterilan
3. sloj svijetložute i zelene ilovače debljine 1,20 m koji je sadržavao artefakte iz mlađeg stupnja paleolita

Ispod trećeg sloja naišao je prof. S. Vuković na još pet taložina koje su sadržavale materijal starijih litičkih kultura te ih zbog karaktera napisa ovdje posebno ne navodimo.

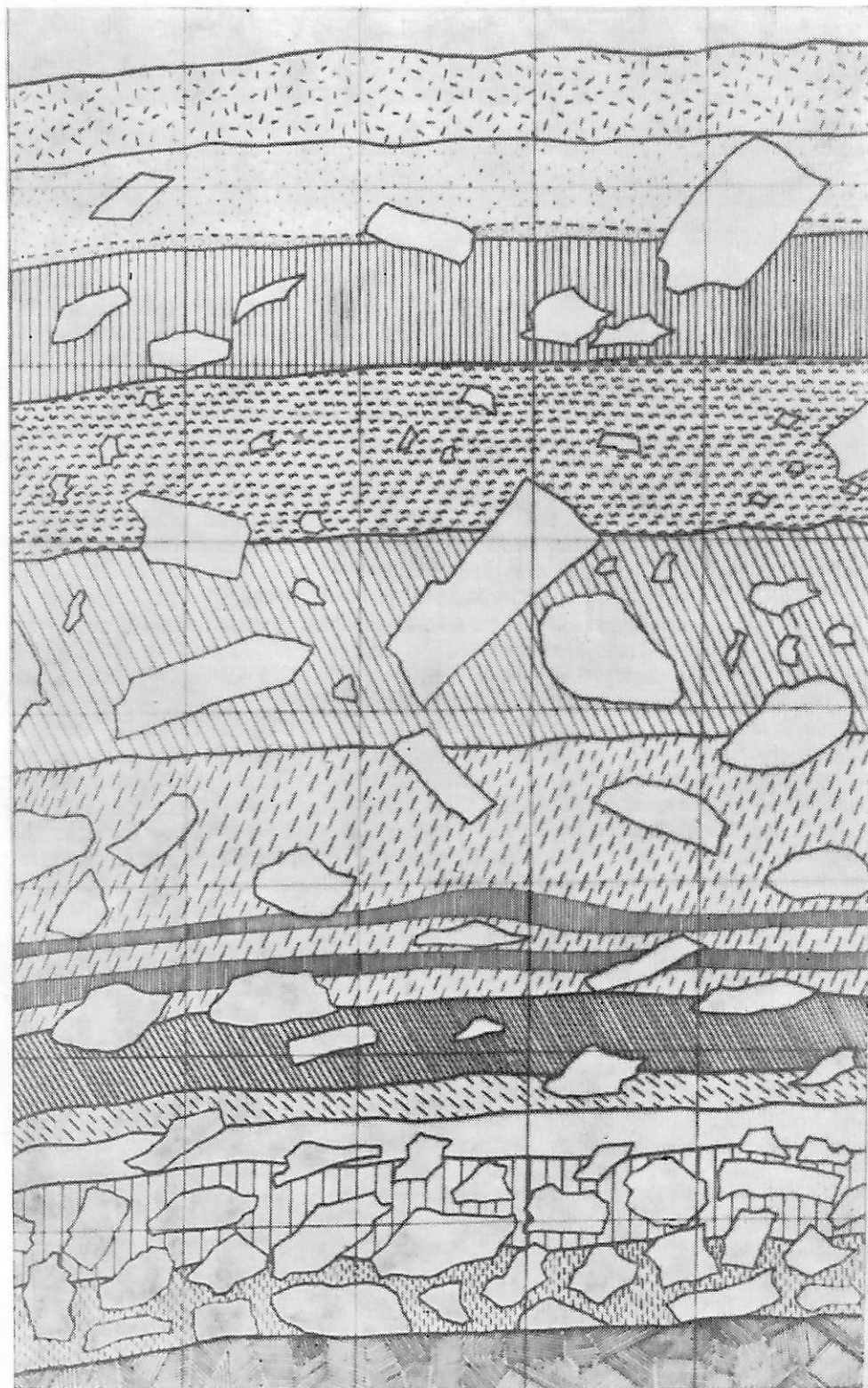
1937. godine iskopavao je prof. S. Vuković u prednjem lijevom dijelu spilje tzv. zonu B (Sl. B) koju je zatim tijekom 1951. i 1958. godine proširio. U vertikalnom stratigrafskom profilu dobijena je slijedeća slika nizanja slojeva⁴:

1. sloj crnog humusa debljine od 0,12 do 0,14 m koji je već prigodom ranijih nestručnih radova bio u pravom smislu riječi prekopan. Međutim, u intaktnim kao i u prekopanim dijelovima ovog stratuma nađeni su pokretni nalazi koji obuhvaćaju vremenski interval od neolita do ranog srednjeg vijeka.
2. sloj sive gline prapornog izgleda koji je u svom gornjem dijelu bio sterilan, ali su se u njegovu donjem dijelu mogla lučiti dva kulturna horizonta s kamenim i koštanim artefaktima koji odaju po mišljenju S. Vukovića mezolitski karakter. Ukupna debljina ovog stratuma iznosi 1,10 m.
3. sloj žutozelene gline debljine 1,20 m koji je u gornjem dijelu u tzv. horizontu »c« sadržavao kamene artefakte iz vremena mlađeg stupnja paleolita.

-
1. S. Vuković, Istraživanje prehistorijskog nalazišta u spilji Vindiji kod Voče, Spomenica varaždinskog muzeja, Varaždin, 1935.;
Ibidem , Prehistorijsko nalazište spilje Vindije, Historijski zbornik II, Zagreb, 1949., p. 243-249;
Ibidem , Paleolitska kamena industrija spilje Vindije, Historijski zbornik III, Zagreb, 1950., p. 241-256.;
Ibidem , Pećina Vindija kao prehistorijska stanica, Speleolog br. 1, Zagreb, 1953.;
Ibidem , Vrpčasta keramika spilje Vindije, Arheološki Vestnik VII/VIII/ 1, Ljubljana, 1957., p. 32 sqq.;
Ibidem , Mezolitska kamena industrija spilje Vindije, Godišnjak GMV, God I, broj 1, Varaždin, 1961., p. 9-31.;
Ibidem , Prilog spilje Vindije rješavanju krapinskog diluvija, Arheološki radovi i rasprave JAZU 2, Zagreb, 1962., p. 12 sqq.;
Ibidem , Koštani artefakti Veidenske kulture spilje Vindije, Arheološki radovi i rasprave JAZU IV-V, Zagreb, 1967.;
  2. S. Vuković, Vrpčasta keramika spilje Vindije, Arheološki Vestnik VII/VIII 1, Ljubljana, 1957., p. 32 sqq.
  3. S. Vuković, Prehistorijsko nalazište spilje Vindije, Historijski zbornik II, Zagreb 1949., p. 245.
  4. S. Vuković, Mezolitska kamena industrija spilje Vindije, Godišnjak GMV, God. I, Broj 1, Varaždin 1961., p. 10 sqq.

Sl. B Tloert spilje Vindije

Sl. C Profil slojeva unutar spilje Vindije

U periodu od 1951. do 1958. godine prof. S. Vuković je detaljno istražio čitav predspiljski prostor Vindije. Kao rezultat tih istraživanja nastao je jasan stratigrafski profil koji seže sve do 13 m od ulaza u spilju. 1953. godine otvoren je veliki vertikalni profil sedimenata u kojem su se jasno mogle lučiti predspiljske naslage. Slojevi su dopirali do dubine od 8,50 m (Sl. C), a tako iskopani vertikalni profil dao je ukupno 12 slojeva od kojih ovdje navodimo samo najgornja tri⁵:

1. sloj nasipine nastao kao rezultat ranijih radova oko ulaza u spilju. Debljina sloja varira.
2. sloj crnog humusa ukupne debljine 0,55 m koji je u arheološkom smislu bio potpuno intaktan i sadržavao pokretne nalaze od vremena neolita do ranog srednjeg vijeka. Taj je stratum prof. S. Vuković podijelio na dva horizonta; gornji »a« debljine 0,45 m i donji »b« debljine 0,10 m.
3. sloj crvenosmeđe gline koji je sadržavao osteološke nalaze fosilne faune iz posljednje faze diluvija.

Ako pokušamo rezimirati dosada opisane vertikalne profile slojeva u zonama A i B unutar spilje (Sl. B) i u predspiljskom prostoru Vindije, onda možemo jasno lučiti crni sloj humusa kao nosioca arheoloških pokretnih nalaza mlađih materijalnih kultura koje obuhvaćaju vremenski period od neolita do ranog srednjeg vijeka. U okviru ovog napisa nastoji se obraditi arheološki materijal rimske epohe i ranog srednjeg vijeka.

Kao što je ranije istaknuto, u intaktnim dijelovima crnog humusnog sloja unutar spilje i u njezinom predspiljskom prostoru naišlo se na brojne ulomke rimske keramike, novca i sitnih pokretnih nalaza. Upravo ti nalazi pružaju pouzdan oslonac za relativno točnije fiksiranje vremenskog intervala zadržavanja nosilaca rimske materijalne kulture u spilji Vindiji. Uslijed poremećenosti vertikalne stratigrafije u Vindiji, koja je rezultat ranijeg nestručnog kopanja, prisiljeni smo rimsku keramiku analizirati isključivo tipološkom metodom. Na taj način dolazimo retrogradnim putem do određenijih kronoloških indicija koje uz analizu rimskog numizamičkog materijala s ovog nalazišta mogu poslužiti kompletiranju naše predodžbe o životu u spilji Vindiji u rimsko doba.

Tipološkom analizom keramičkog materijala mogle su se izdvojiti određene grupe ili, točnije, varijante rimske keramike. Valja međutim odmah u početku naglasiti potpuno odsustvo rimske terra sigillata keramike u Vindiji. Najčešće zastupljena je obična siva kućna keramika (T. IV), zatim siva provincijalna keramika (T. V) i žuta provincijalna keramika (T. VI), nešto rjeđe marmorirana ili firnisana keramika (T. VII) i konačno relativno najmalobrojnija tzv. ocakljena keramika (T. VIII).

Obična siva kućna keramika grube fature nađena je u Vindiji u velikim količinama, tako da donosimo samo vrlo reducirani pregled fragmenta ovog tipa keramike (T. IV). Analizom ulomaka sive obične kućne keramike mogla se konstatirati gruba faktura koja pokazuje zadovoljavajući stupanj pečenja gline. Boja fragmenata pretežno je siva i varira od svjetlije do tamnije nijanse. Dna posuda pokazuju jasno uočljive tragove lončarskog kola. Vanjske plohe stijenki posuda ukrašene su gotovo u pravilu tzv.

5. Ibidem , o. c., p. 10 sqq.

metličastim i češljastim ukrasima, često puta u kombinaciji s vodoravnim snopovima višerednih valovnica. Ukrašavanje se izvodilo nazubljenim drvenim instrumentom (T. IV, 2—4). Na nekim se fragmentima javljaju ukrasi nalik plićim ili dubljim vodoravnim žljebovima koji su ispunjeni nizovima malih kvadratičnih uboda (T. IV, 6) a na jednom ulomku ukras tvore mali trokutasti ubodi koji formiraju motiv nepravilnih trokuta i rombova (T. IV, 5).

Na osnovu prikazanih ulomaka mogu se rekonstruirati oblici posuda. Riječ je o većim trbušastim loncima širokog i jako razgrnutog grlenog ruba i ravnog dna (T. IV, 1, 7 i 8).

Kućna siva keramika, kakva je nađena u spilji Vindiji, inače je vrlo česta na brojnim nalazištima nekadašnje rimske provincije⁶. Oblikom posuda i ukrasima ova varijanta rimske keramike za svakidašnju upotrebu ovisna je o starim ili-ro-keltskim tradicijama⁷. Keramiku s metličastim ukrasima susrećemo pretežno u jugozapadnim dijelovima provincije Panonije, a osobito u rimskim logorima susjednog Norika⁸. U rimskoj vili kod TÁC Fövenypusztu u Madžarskoj nađena je obična kućna siva keramika u ranocarskom sloju tog lokaliteta, tj. u donjim slojevima vile⁹. Općenito je ukrašavanje sive keramike metličastim ornamentima najčešće u I stoljeću, ali se u upotrebi zadržalo do vremena vladavine rimskog cara Trajana (98. — 117.), što se zaključuje na osnovu nalaza jednog novca spomenutog cara s lokaliteta Szöny (Brigetio) u susjednoj Madžarskoj¹⁰. Ukrašen valovnice u kombinaciji sa češljastim ornamentom javlja se u ranije spomenutoj rimskoj vili u TÁC Fövenypusztu na keramici koja se datira na kraj I stoljeća i prijelaz u II stoljeće¹¹. Kućna gruba keramika, tj. lonci s uvijenim i djelomično profiliranim rubom, rađeni na lončarskom kolu ili slobodnom rukom i ukrašeni metličastim ornamentima, javljaju se u ranocarsko vrijeme i duž limesa u Porajnju¹². Analogije za običnu kućnu sivu keramiku iz spilje Vindije nalazimo u nekropolama u Neviodunumu (Drnovo), Emoni (Ljubljana), Poetovio (Ptuj), Zagrebu i Stenjevcu, u ranocarskom naselju Aquae Iasae (Varaždinske Toplice)¹³, u ranocarskom horizontu antičke vile u Jalžabetu kraj Varaždina¹⁴, te u novije vrijeme u Iovia (Ludbreg)¹⁵ i Aqua Viva (Petrijanec)¹⁶.

Na osnovu iznesenih analogija i na bazi tipološke analize možemo keramiku sive boje i grube fakture iz humusnog sloja spilje Vindije aproksimativno datirati u vrijeme od I stoljeća do druge polovice II stoljeća.

6. B. Vikić-Belančić, Neka obilježja ranocarske keramike u jugozapadnoj Panoniji, *Starinar Nova serija*, Knjiga XIII—XIV, Beograd 1962—1963., p. 100 sqq (vidi bilješku br. 55).

7. B. Vikić, o. c., p. 100.

8. B. Vikić, o. c., p. 100.

9. E. B. Thomas, Die römerzeitliche Villa von TÁC Fövenypusztu, *Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus VI, Fasc. 1-4, Budapest 1955., p. 116 sqq.

10. E. Thomas, o. c., p. 116 sqq.

11. E. Thomas, o. c.

12. Römer am Rhein (Katalog der Ausstellung), Ausstellung des Römisch-Germanischen Museums Köln, Köln 1967., p. 54.

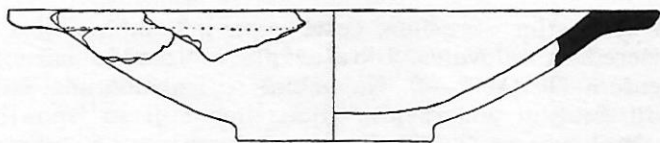
13. B. Vikić, o. c., p. 104.

14. B. Vikić, o. c., p. 104; Ibidem, Bartolovec, Jalžabet-rimsko naselje, *Arheološki pregled* 4, ADJ, Beograd 1962, p. 170.; Ibidem, Istraživanja u Jalžabetu kao prilog upoznavanju života u zaleđu dravskog limesa, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. serija - svezak III, Zagreb. 1968., p. 85, T. V, 5-11.

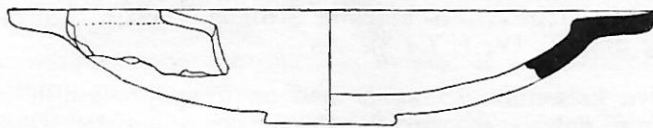
15. Z. Tomićić, Ludbreg — rimsko naselje, *Arheološki pregled* 8, ADJ, Beograd 1966., p. 118 sq.

B. Vikić, Ludbreg — antičko naselje, *Arheološki pregled* 11, ADJ, Beograd 1969., p. 180.

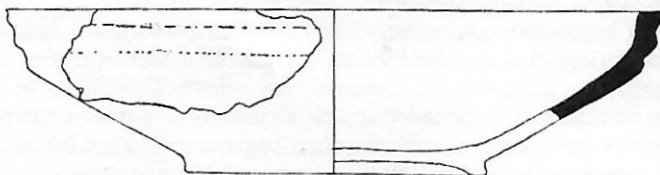
16. Z. Tomićić - I. Sarić, Petrijanec - antičko nalazište, *Arheološki pregled* 11, ADJ, Beograd 1969, p. 176-178.

1

2

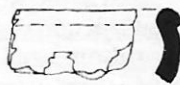
3

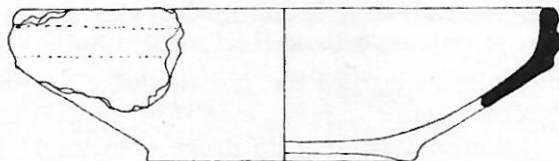
4

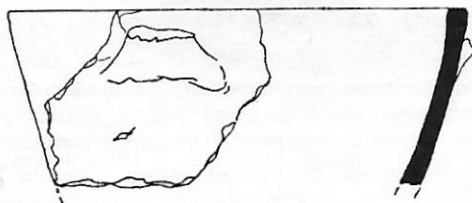
5

6

7

8

Sl. D Pregled oblika rimskih posuda

U predspiljskom i spiljskom prostoru Vindije nađeni su i brojni ulomci žute, crvene i crvenkastožućkaste provincijalne keramike (T.V). Iako se u većini slučajeva radi o atipičnim fragmentima, ipak se naišlo na ulomke koji upućuju na dobro poznate oblike posuda prisutne na brojnim antičkim lokalitetima na području provincije Panonije. Spomenutu skupinu žute provincijalne keramike karakterizira velika raznolikost, kako u varijantama oblika, tako i u kvaliteti fature i izradi. Među nalazima ove keramike iz spilje Vindije dadu se lučiti vrčevi s jednom drškom (T.V,1-2), zdjele profiliranog vrata (T.V,3-5), tanjuri zaobljenih stijenki širokog i ravnog horizontalnog ruba (T.V,6 i Sl.D,1) i ulomci velikih posuda za pričuvu hrane (dolia). Susreću se i brojni primjerci ručki valjkastog, ovalnog i trakastog presjeka (T.V,7 i 8), te dna posuda raznih veličina i vrsta (T.V,9-11).

Već u neposrednoj blizini spilje Vindije u okolici Varaždina nailazimo na najbliže analogije žutoj provincijalnoj keramici na lokalitetima u Varaždinskim Toplicama¹⁷, Ludbregu¹⁸ i u novije vrijeme u Petrijancu¹⁹. Kako je u slučaju nalaza žute provincijalne keramike iz spilje Vindije riječ samo o fragmentarno očuvanim posudama, to je ovu varijantu keramike teško moguće pouzdanije kronološki determinirati. Međutim, poznata je činjenica da se ova varijanta rimske robe javlja na području provincije Panonije od I do IV stoljeća.

Siva provincijalna keramika nađena u spilji Vindiji pruža nešto bolji i pouzdaniji uvid, kako u repertoar keramičkih oblika, tako i u kronološke okvire njezina nastanka. Ova je varijanta rimske keramike nakon grube kućne sive keramike najbrojnija u spilji Vindiji. Gotovo u pravilu na prijelomu pokazuje solidnu fakturu i zadovoljavajući stupanj pečenja, a jasno su uočljivi i tragovi izrade na lončarskom kolu. Boja varira od tamnije do svjetlije nijanse sive i postojana je. Rekonstrukcijom pojedinih fragmenata dadu se lučiti određeni karakteristični oblici posuda. Tako susrećemo lonce profiliranog grlenog ruba (T.VI, 1 i 2), zdjele valovito profiliranog ramena s naglim ukošenjem stijenki prema dnu (Sl.D,3,4 i 7), polukuglaste zdjele prstenastog podebljanog grlenog ruba (Sl.D.,6), vrčeve cilindričnog vrata s jednom drškom (T.VI,-5) i tanjur ravnog dna s kosom stijenkom i uvijenog grlenog ruba (Sl.D,5). Javljaju se i dna posuda na nestabilnoj nozi (njem. Zapfenfuss-T. VI,6 i 7) i na ravnoj nozi (T. VI, 8 i 9) a uz njih i brojni primjerci ručki od vrčeva elipsoidnog (T. VI,10 i 11) i trakastog presjeka (T. VI,12).

U pomanjkanju jedne sigurnije vertikalne stratigrafije samog humusnog sloja spilje bitno je otežano vremensko determiniranje opisanog keramičkog materijala. Međutim, neki od navedenih tipova posuda mogu se pouzdanije vremenski determinirati. Tako za fragmenat vrča s jednom drškom (T.VI,4) nalazimo analogije u Ptuju i Ljubljani²⁰. Primjerak vrča iz Ptuja

17. B. Vikić - M. Gorenc, Arheološka istraživanja antiknog kupališta u Varaždinskim Toplicama od 1953-1955, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. serija - svezak I, Zagreb 1958., p. 109.

B. Vikić, Istraživanja u Jalžabetu kao prilog upoznavanju života u zaleđu dravskog limesa, VAMZ, 3. serija-svezak III, Zagreb 1968., p. 89., T. VII, 8-10.

18. Z. Tomičić, o. c., p. 118 sq.

19. Z. Tomičić - I. Sarić, o. c., p. 176-178.

20. B. Vikić, Neka obilježja ranocarske keramike u jugozapadnoj Panoniji, Starinar Nova serija, knjiga XIII - XIV, Beograd 1962-1963., p. 107 sl. 39,18 i 25.

pouzdana je datiran novcem cara Vespazijana (69—79) a primjerak iz Ljubljane novcem cara Antonina Pia (138—161)²¹. Na osnovu iznesenoga možemo i primjerak vrča iz Vindije aproksimativno datirati u vrijeme od kraja I do početka druge polovice II stoljeća. Ujedno možemo ovaj primjerak posude smatrati izrađevinom italskog porijekla²². Dna posuda raznih veličina na uskoj i dosta nestabilnoj nozi (T.VI,6 i 7) karakteristična su za kasnocarski period. Analogni primjerci nađeni su u posljednje vrijeme u sloju III b utvrđene rimske vile u Jalžabetu²³. B. Vikić datira materijal iz tog stratuma u period od III do kraja IV stoljeća²⁴. Fragmenti tanjura iz spilje Vindije pokazuju oblike karakteristične za ranocarski period, koje osobito često susrećemo na području jugozapadne Panonije. Za zdjelu blago zaobljenih stijenki i prstenastog grlenog ruba (Sl.D,6) najbližu analogiju nalazimo u materijalu iz Varaždinskih Toplica²⁵. Tanjur ravnog dna kosih stijenki i lagano uvijenog ruba (Sl.D,5) analogan je također nalazu iz Varaždinskih Toplica²⁶. Od nađenih fragmenata sive provincijalne keramike dale su se u crtežu rekonstruirati dvije zdjele (Sl.D,3 i 7) jako ukošenih stijenki i profiliranog ramena. Dna posuda su bila ili ravna ili su počivala na prstenastoj nozi. Slične primjerke zdjela susrećemo u Varaždinskim Toplicama²⁷. U spilji Vindiji javljaju se i zdjele polukuglastog profila s prstenasto zadebljanim rubom (Sl.D,6) za koje imamo analogije u Stenjevcu²⁸.

Navedeni oblici zdjela iz Vindije karakteristični su za ranocarski period, dakle za I i II stoljeće a u znatnoj mjeri su pod utjecajem halštatske i latske baštine²⁹. Na osnovu dosada iznesenog možemo sivu provincijalnu keramiku iz spilje Vindije datirati u vremenski okvir od I do IV stoljeća.

Terminom marmorirana keramika obilježen je relativno mali broj fragmenata posuda nađenih također bez pouzdanih stratigrafskih podataka unutar spiljskog prostora. Pojava tzv. marmorizacije prisutna je na rimskim lončarskim izrađevinama, kako ranocarskog, tako i kasnocarskog perioda. Keramiku ove varijante, ali grublje izrade i ukrašenu tehnikom marmorizacije smatra E. Thomas starijom³⁰. Riječ je u stvari o firnisanim posudama kod kojih je uslijed neravnomjerne temperature pečenja postignut različiti ton i boja. Firnis se pomoću kista ili spužve nanosio na površinu posuda, pa otuda i pojava različitih ukrasa kod ovog tipa keramike³¹. Marmorirana ili firnisana keramika služila je pretežno kao posuđe za piće, te su stoga dominantni oblici posuda: vrčevi, lonci, lončići i male posude za tekućinu³².

21. B. Vikić , o. c., p. 107

22. B. Vikić , o. c., p. 107.

23. B. Vikić , Istraživanja u Jalžabetu kao prilog upoznavanju života u zaleđu dravskog limesa, VAMZ, 3. serija - svezak III, Zagreb 1968., p. 93, T. IX, 6 i 7.

24. B. Vikić , o. c., p. 93.

25. B. Vikić , Neka obilježja ranocarske keramike u jugozapadnoj Panoniji, Starinar Nova serija, knjiga XIII - XIV, Beograd 1962 - 1963, sl. 34/12.

26. B. Vikić , o. c., p. 106 sq.

27. B. Vikić , o. c., sl. 36,6.

28. B. Vikić , o. c., sl. 34, 10

29. B. Vikić , o. c., sl. 34, 12 i p. 105 (vidi bilješku br. 65).

30. E. B. Thomas, o. c., p. 79 sqq.

31. E. B. Thomas, o. c., p. 79 sqq.

32. E. B. Thomas, o. c., p. 79 sqq.

Stanovitu jasniju podjelu marmorirane keramike dao je E. Gose³³. U ranu skupinu marmorirane robe uvrstio je posude fine izrade brižljivo pročišćene gline, premazane običnom bijelom bojom sa žućkastom marmorizacijom. Ovu skupinu E. Gose datira u zadnju trećinu I i prvu trećinu II stoljeća. Kasna skupina marmorirane keramike, koja se javlja od II stoljeća, smeđe je boje i s mrljastim namazima na svjetlijoj žutosmeđoj podlozi. Taj premaz se u III stoljeću marmorira, a u IV stoljeću samo grubo nanosi i zatim na vatri pali.

Na T. VII prikazan je stanoviti broj ulomaka tzv. marmorirane ili firnisane keramike. Riječ je o ulomcima jednog većeg trbušastog lonca rađenog od dobro pročišćene i pečene gline koja na prijelomu pokazuje žutocrvenkastu boju. Boja namaza firinsa, koja oponaša marmorizaciju, crvena je i nanesena spužvom. Navedeni ulomci marmorirane keramike nađeni su u ornom humusnom sloju spilje Vindije u tzv. zoni B. Uljed malog broja fragmenta marmoriranu keramiku iz Vindije teško je moguće datirati. Ipak, na temelju ranije iznesene podjele, koju je predložio E. Gose, možemo spomenute nalaze okvirno datirati u vremenski period od kraja II stoljeća do kraja IV stoljeća. U najbližoj okolici spilje Vindije ustanovljena je marmorirana keramika u II a sloju utvrđene rimske vile u Jalžabetu³⁴, te u novije vrijeme u Ludbregu³⁵ i Petrijancu kraj Varaždina³⁶. Materijal iz stratuma IIa rimske vile u Jalžabetu datira B. Vikić u vrijeme od početka II stoljeća do druge polovice II stoljeća³⁷. Marmorirana roba nađena je i u drvenom naselju u Varaždinskim Toplicama³⁸.

Marmorirana roba nađena je na brojnim antičkim lokalitetima u Panoniji. Susrećemo je i u susjednom Ptuju. Primjerke lonaca i vrčeva s marmorizacijom iz Ptuja smatra M. Abramić lokalnom lončarskom tvorevinom³⁹. Stijenke posuda iz Ptuja ukrašene su prstenima i cik-cak linijama, crveno su premazane ili u potpunosti prekrivene crnim firnisom nanesenim pomoću spužve⁴⁰.

Zasebnu, iako malobrojnu skupinu keramike nađene u predspiljskom prostoru Vindije karakteriziraju ulomci posuda čija je površina bila premazana smeđom i zelenom ocaklinom ili gleđi. Ocakljena keramika iz Vindije zastupljena je karakterističnim oblicima posuda koje su prikazane na sl. D, 2 i 8 i T. VIII. Na osnovu nađenih fragmenata mogao se naknadno u crtežu rekonstruirati lonac okomitih stijenki s jednom drškom ukrašen gustim urezima (Kerben) u pojasi koji se izmjenjuju s plitkim profiliranim trakama (T.VIII,1 i Sl. D,8), stijenke posuda ukrašene gustim urezima (T.VIII,2) i tanjuri zaoblje-

33. E. Gose, , Gefässtypen der römischen Keramik aus Rheinland, Rheinisches Landesmuseum Bonn, Beiheft i der »Bonner Jahrbücher«, Bonn 1950 p. 21.;

E. Bónis , Die Produkte der frühkeiserzeitlichen Keramik in Pannonien, Dissertationes Pann., II 20, p. 41;

B. Vikić , Neka obilježja ranocarske keramike u jugozapadnoj Panoniji, Starinar Nova serija, knjiga XIII-XIV, Beograd 1962-1963, p. 104 i bilješka br. 61.

34. B. Vikić , Istraživanja u Jalžabetu. . . , p. 88, T. VII, 1.

35. Z. Tomičić, o. c., p. 118.

36. Z. Tomičić - I. Šarić, o. c., p. 176-178.

37. B. Vikić , Istraživanja u Jalžabetu . . . , p. 88.

38. B. Vikić , Neka obilježja ranocarske keramike u jugozapadnoj Panoniji, Starinar Nova serija, knjiga XIII - XIV, Beograd 1962 - 1963, bilješka br. 61.

39. M. Abramić, Führer durch Poetovio, ÖA Institut, Wien 1925, p. 104, Abb. 52.

40. M. Abramić, o. c., Abb. 52, 53.

nog ili uglato profiliranog trbuha i ravnog izvučenog grlenog ruba koji je također ukrašen gustim nizovima ureza (Sl.D.2 i T.VIII,3-5),

Ocakljena ili tzv. glazirana keramika javlja se na brojnim antičkim nalazištima, kako u Panoniji, tako i u Porajnju. Proizvodnja ove vrste keramike počiva vjerojatno na starim autohtonim tradicijama, ali u rimsko doba ona predstavlja proizvod panonskih lončarskih radionica⁴¹. U Panoniji i duž rajnskog limesa u Germaniji javlja se ocakljena keramika već u ranom I stoljeću⁴². Na antičkim lokalitetima duž limesa na Rajni ocakljena keramika prevlači se u početku zalenkastožutom caklinom, a u vremenu oko 200. godine zamjenjuje je zeleno glazirana roba⁴³. U provinciji Germaniji zadržala se u upotrebi ta varijanta keramike sve do kasnocarskog perioda u vidu zelene ili smeđe ocakljene robe⁴⁴. U provinciji Panoniji nađena je ocakljena keramika u velikim količinama u rimskoj vili TÁC Fövenypusztá⁴⁵. Ona je bila naročito brojno zastupljena u prostorijama VIII i XI spomenute vile, te je E. Thomas na temelju tih podataka pretpostavila postojanje lokalne lončarske radionice u samoj vili⁴⁶. Općenito, ocakljena keramika raznih oblika i namjene javlja se duž limesa na Dunavu u vojnim i civilnim naseljima, pa je upravo taj podatak potvrda i dokaz o postojanju intenzivnih i živih trgovačkih veza legijskih logora na dunavskom limesu i rimskih ruralnih vila u njihovu zaleđu⁴⁷.

U spomenutoj rimskoj vili u TÁC Fövenypusztá proizvodilo se posuđe s ocaklinom od kraja III stoljeća do prvih godina IV stoljeća⁴⁸.

Ocakljena keramika javlja se u okolici spilje Vindije na antičkim nalazištima u Varaždinskim Toplicama⁴⁹, Ludbregu⁵⁰, u sloju IIIb vile u Jalžabetu⁵¹ i u Petrijancu⁵². Nalaze ocakljene keramike iz Jalžabeta B. Vikić datira u III i IV stoljeće⁵³.

Na osnovu iznesenih analogija možemo i nalaze ocakljene keramike iz spilje Vindije datirati na kraj II i početak IV stoljeća.

Uz dosada obrađene nalaze keramike rimskog perioda naišao je prof. S. Vuković prigodom istraživanja predspiljske zone Vindije i na neke sitne predmete koji se tipološkim vrednovanjem mogu također uvrstiti u materijal rimske epohe. Riječ je o nalazu lijevanog brončanog prstena, koštane kocke, te relativno brojnih primjeraka rimskog carskog novca.

Kockica za igru -tesera (T. VIII, 6) — izrađena je od obične kosti bijele boje. Na pojedinim plohama ponešto je rubno oštećena, ali je općenito do-

41. B. Vikić - M. Gorenc, Arheološka istraživanja antiknog kupališta u Varaždinskim Toplicama od 1953 - 1955, VAMZ, 3. serija I, Zagreb 1958, p. 110.

42. Römer am Rhein, Köln 1967., p. 53.

43. Römer am Rhein, p. 54

44. Römer am Rhein, p. 54

45. E. B. Thomas, Die römerzeitliche Villa von TÁC Fövenypusztá, Acta Archaeologica VI, 1-4, Budapest 1955, p. 120, sqq, T. XLIX, 1-8 i T. LI, 12-18.

E. B. Thomas, Römischen Villen in Pannonien, Budapest 1964, T. CCV.

46. E. B. Thomas, Die römerzeitliche Villa von TÁC Fövenypusztá, p. 120-123.

47. Ibidem, o. c., p. 120-123.

48. Ibidem, o. c., p. 120-123.

49. B. Vikić - M. Gorenc, Arheološka istraživanja antiknog kupališta u Varaždinskim Toplicama od 1953 - 1955, VAMZ, 3. serija I, Zagreb 1958., p. 110 i T. XVII, 52.

50. Ž. Tomičić, o. c., p. 188 sq; B. Vikić, Ludbreg — antičko naselje, Arheološki pregled br. 11, ADJ, Beograd 1969, p. 180.

51. B. Vikić, Istraživanja u Jalžabetu kao prilog upoznavanja života u zaleđu dravskog limesa, p. 92 i 93, T. IX, 1 - 3.

52. Ž. Tomičić - I. Šarić, o. c., p. 176 - 178.

53. B. Vikić, Istraživanja u Jalžabetu. . . , p. 93.

bro očuvana. Vrijednost pojedinih ploha označena je točkicama obrubljenim kružićima. Veličina pojedine plohe je 12 mm.

Kockice za igru (grč. *tesera*) javljaju se već od vremena La Tèna⁵⁴ a u rimsko doba predstavljaju omiljelo sredstvo rasonode i tada dobivaju svoj originalni izgled koji se očuvao do danas. Vrijednost pojedine plohe kockice označavala se s jednom do šest točkica obrubljenih s jednim ili dva kruga. Izrađivale su se s najčešće od obične kosti, slonovače, drveta, stakla i gline, te od raznih vrsta kamena i metala (olovo, bronca i dr.)⁵⁵. Igralo se u pravilu s tri kockice koje su se prethodno miješale u posebnom tuljcu (lat. *fritullus*)⁵⁶.

Prisustvo koštane kockice još jedan je jasan dokaz o nastavanju spilje Vindije u rimsko doba. Nažalost, uslijed okolnosti pod kojima je nađena i u pomanjkanju bilo kakvih stratigrafskih podataka, teško ju je moguće pouzdanije datirati.

U predspiljskom prostoru Vindije nađen je i brončani prsten prikazan na T. VIII. 7. Brončani lijevani prsten s graviranom pločom-štitom izrađen je kvalitetno dobro. Sastoji se iz fragmentiranog obruča i okruglog graviranog štitića. Na gornjoj strani plohe štitića ugraviran je u negativu lik lava okrenutog u lijevo. Naglašeno su prikazane griva, dlaka i uzdignuti povijeni rep a ispod lika životinje urezana je podna linija. Iznad lika lava u polju s desne strane nejasan je niz od tri trokutića. Štitić je promjera 10 mm i počiva na okrugloj plohi nešto većeg promjera koja prelazi u obruč prstena. Vjerojatni promjer koluta prstena je oko 25 mm. Prsten je očito mogao služiti kao pečatnjak, što potvrđuje ugravirani lik u negativu.

Rimsko prstenje susreće se na većini antičkih nalazišta, kako u rimskoj provinciji Panoniji, tako i u ostalim provincijama. Prstenje od plemenita metala u početku su nosili samo bogatiji Rimljani kao znak dostojanstva. Uz tu svoju funkciju imali su često i magijsko značenje, dok su se najčešće upotrebljavali kao pečatnjaci. Prsteni pečatnjaci s ugraviranim likovima, simbolima i personifikacijama izrađivali su se od bronce i željeza. Metalni prsteni s ugraviranim likovima na štitićima bili su uobičajena pojava⁵⁷. Na graviranoj plohi susreće se podna linija, a ukoliko ona nedostaje, onda to znači figure lete, lebde ili plivaju⁵⁸.

Brončani su prsteni radi mekoće legure u pravilu bili lijevani, te mnogi na sebi i pokazuju tragove lijevanja. Nakon lijevanja ploča prstena dobivala je najsiroviji izgled, pa se stoga brižljivo obrađivala a nakon toga se pristupalo graviranju plohe pomoću oštrog instrumenta. Prstenje s obrucom na kojem je ploča, tj. štitić karakteristično je za ranocarski period⁵⁹, pa na osnovu toga valja i primjerak prstena iz Vindije datirati u spomenuti vremenski okvir.

Pored relativno bogatog i raznolikog repertoara keramike iz spilje Vindije našao je prof. S. Vuković u vremenu od 1949. do 1958. godine preko 70

54. B. Vikić , Rimski koštani predmeti iz Osijeka u Arheološkom muzeju u Zagrebu, Osječki zbornik broj II i III, Osijek 1948, p. 44, Fig. 6 c.

55. B. Vikić , o. c., p. 44.

56. Ibidem , o. c., p. 44.

57. D. Pinterović, Geme s terena Murse, Osječki zbornik broj IX - X, Osijek 1965, p. 28 sq.

58. Ibidem , o. c., p. 31.

59. F. Henkel , Die römischen Fingerringe der Rheinland, Römisch - Germanische Kommission, Berlin 1913, p. 94, 242 sqq.

primjeraka rimskog novca. Destruktivnim djelovanjem vlage veći dio ovog numizmatičkog materijala bio je u vrlo lošem stanju, tako da se nakon prepariranja moglo naknadno identificirati svega 41 primjerak rimskog novca. Među obrađenim primjercima rimskog carskog novca, koji obuhvaćaju vremenski interval od vladavine cara Klaudija (41—54) do cara Graciana (375—383), zastupljeni su pojedini novci s više primjeraka. Na ovom mjestu dat je kratak pregled identificiranog numizmatičkog materijala: Klaudije (41—54), Galba (68—69), Gordian III (238—244), Filip (244—249), Maximin II Daza (305—313), Licinije (307—323), Konstancije II (323—361), Konstans (333—350), Valentinian (364—375), Valens (364—378) i Gracian (375—383).

Na tabli broj IX prikazani su rimski novci koje ovdje donosimo u kraćem prikazu.

1. Novac rimskog cara Klaudija. Na aversu unutar tzv. bisernice glava cara okrenuta u lijevo. Okolo legenda (TI) CLAUDIUS CAESAR AUG P M TR P (IMP). Na reversu je stojeća Minerva okrenuta u desno s okruglim štitom u lijevoj ruci i uzdignutom desnicom. Lijevo od lika u polju je slovo S (senatus) i desno slovo C (consultu). Veličina 28 mm. Inv. br. 361, GMV, T. IX, 1.
2. Brončani novac cara Maksimiana II Daze. Na aversu glava cara s lovor vijencem okrenuta u desno. Legenda: IMP. GAL. VAL. MAXIMIANUS. P. F. AUG. Na reversu stojeći muški lik okrenut u lijevo s rogom izobilja u lijevoj ruci i pliticom u desnici. Legenda: GENIO AUGUSTI OH. Kovnica: SMNA — Nikomedija. Veličina : 25 mm. Inv. br.: 362, GMV, T. IX, 2.
3. Brončani novac rimskog cara Licinija. Izlizani avers s glavom cara okrenutom u desno. Legenda: IMP. LIC. LICINIUS. P. F. AUG. Na reversu je prikazan stojeći Jupiter u kontrapostu okrenut u lijevo. U lijevoj ruci drži štap a u desnici na kugli krilatu Viktoriju. Lijevo od lika u polju je orao a desno slovo gama. Legenda na reversu: (IOVI CON) SERVATORI a ispod naziv kovnice SIS (cia) — Sisak. Veličina: 20 mm. Inv. br.: 369, GMV, T. IX, 3.
4. Brončani novac rimskog cara Konstancija II. Na aversu glava cara u desno okrenuta. Legenda na aversu: (D. N.) CONSTANTIUS. P. F. AUG. Na reversu su dva krilata ženska lika s festonima u uzdignutim rukama. Na sredini između likova je slovo N a oko likova legenda: (VICTOR) IAE. D. D. AUGG. N. N. Kovnica: ASIS (Sisak). Veličina: 17 mm. Inv. br. 371, GMV, T. IX, 4.
5. Brončani novac cara Konstancija II. Na aversu isti prikaz kao i kod primjerka na T. VI, 4. Legenda: D. N. CONSTANTIUS (P. F. AUG.). Na reversu krilata Sekuritas okrenuta u lijevo. U polju lijevo je osmerokraka zvjezdica ispod koje je slovo F a desno slovo N. Oko lika legenda: SECURITAS REIPUBLICAE. Kovnica: ne može se odrediti. Veličina: 18 mm. Inv. br.: 373, GMV, T. IX, 5.
6. Brončani novac cara Konstansa. Na aversu glava cara okrenuta u desno. Legenda na aversu: (D. N.) CONSTANS P. F. AUG. Na reversu u heraldičkom stavu dva legionara s kopljima i štitovima. Između likova je

- labarum s kristogramom. Legenda na reversu: GLO (RIA) ROM (ANORUM). Nepoznata kovnica. Veličina: 15 mm. Inv. br.: 401, GMV, T. IX, 6.
7. Brončani novac cara Valentiniana. Glava cara okrenuta u desno. Legenda na aversu: D. N. VALENT (INIANUS) P. F. AUG. Na reversu legionar s kristogramom na koplju u lijevoj ruci a desnicu je položio na klečećeg muškarca. Desno od koplja je slovo R a oko likova u polju legenda: (GLORI)A ROMANOR(UM). Kovnica neodređena. Veličina: 17 mm. Inv. br.: 357, GMV, T. IX, 7.
  8. Brončani novac cara Valensa. Glava cara okrenuta u desno. Legenda na aversu: (D) N VALEN(S) (P. F. AUG.). Na reversu krilata Sekuritas okrenuta u lijevo i s vijencem u ispruženoj desnici. Legenda na reversu: (SECURITA) S REIPUBLICAE. Kovnica neidentificirana. Veličina: 16 mm, Inv. br.: 409, GMV, T. IX, 8.
  9. Brončani novac cara Valensa. Glava cara okrenuta u desno. Legenda: D. N. VALENS P. F. AUG. Revers identičan prethodnom primjerku sa T. IX, 8. U polju lijevo od lika Sekuritas je vjenčić (feston). Legenda: SECURITAS REIPUBLICAE. Kovnica: SMAQ (Aquileja). Veličina: 16 mm. Inv. br.: 365, GMV, T. IX, 9.
  10. Brončani novac cara Graciana. Glava cara okrenuta u desno. Legenda: D. N. GRATIANU(S) P. F. AUG. Na reversu stojeći legionar s labarumom na kojem je kristogram i položenom desnicom na glavu klečećeg muškarca. Legenda na reversu: (GL)ORIA ROMANORUM. Kovnica: ASISC R (Sisak). Veličina: 18 mm. Inv. br.: 358, GMV, T. IX, 10.

Analizom pokretnog arheološkog materijala rimske epohe pronađenog u spilji Vindiji i obrađenog u okviru ovog napisa mogli su se jasno lučiti neki elementi koji indikativno upućuju na vremenske granice nastavanja spilje i njezine okolice kao i konture života na ovom markantnom lokalitetu. Ti elementi bi bili:

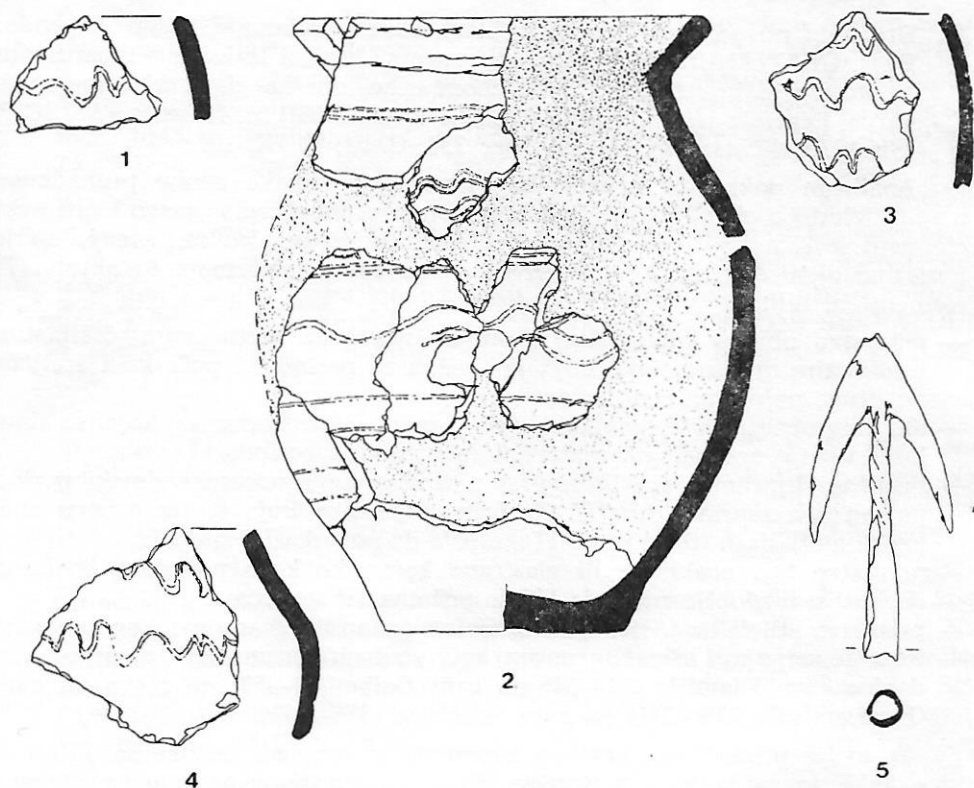
- prisustvo obične kućne sive keramike ukrašene metličastim, češljastim i valovitim ornamentima, koja je tipična za period od početka I stoljeća do druge polovice II stoljeća
- dio fragmenata žute, crvene i sive provincijalne keramike koja se tipološki vezuje uz analogni materijal ranocarskog perioda
- brončani lijevani i gravirani prsten tipičan za ranocarski rimski period
- pojava tzv. marmorirane ili firnisane keramike koja se na osnovu analogija može datirati od kraja II stoljeća do početka IV stoljeća
- prisustvo tzv. ocakljene ili glazirane keramike koju pouzdano možemo datirati u razdoblje od kraja III do početka IV stoljeća
- prisustvo dijela tzv. sive provincijalne keramike kasnocarskog vremena
- i konačno pojava rimskog novca koji obuhvaća vremenski okvir od vladavine cara Klaudija (41—54) do cara Galbe (68—69), te zatim od cara Gordiana III (238—244) do cara Graciana (375—383).

Iz ovdje predočenog kratkog kronološkog pregleda evidentna je činjenica kako je spilja Vindija i njen uži areal kontinuirano bila nastavana od početka I stoljeća do kraja IV stoljeća. Kao terminus ante quem non za ovaj veliki vremenski period može se uzeti novac cara Klaudija (41—54),

kao i pojava obične kućne sive keramike grube fature s tzv. metličastim i češljastim ornamentima. Terminus post quem non predstavlja nalaz novca cara Graciana (375—383) i prisustvo tzv. marmorirane i ocakljene keramike.

Činjenicu da kod nalaza rimskog novca imamo hiatus od vremena cara Galbe (68—69) do cara Gordiana III (238—244) ne bi bilo uputno, kod sadašnjeg stanja istraživanja, povezati s prekidom života u spilji Vindiji. Protiv te pretpostavke govori jasan kontinuitet keramičkog materijala.

Rezimirajući dosada iznijete misli nameće se općeniti zaključak da arheološki nalazi rimskog vremena iz spilje Vindije jasno govore u prilog tvrdnji kako se romanizacija ovog dijela rimske provincije Panonije nije ograničila isključivo na formiranje većih ili manjih urbanih centara u blizini važne komunikacije od Ptuja duž desne obale Drave prema Osijeku (cesta Poetovio-Mursa), kao što su Aqua Viva (s. Petrijanec), vila rustika u Jalžabetu i Iova-Botivo (Ludbreg) ili onih nastalih na trasi rimske ceste Poetovio -Aquae Iasae-Pyrri- Andautonia-Siscia, već da su valovi romanizacije zapljusnuli i geografski izoliranije međuprostore, koji su često puta

Sl. E Ranosrednjovjekovni nalazi iz spilje Vindije

podalje od vicinalnih puteva. Ovu tvrdnju u novije su vrijeme potkrijepili i srodni arheološki nalazi rimske epohe iz Velike pećine na Ravnoj gori kod Ivanca⁶⁰.

Kao što je u uvodnom dijelu teksta rečeno dosadašnja arheološka istraživanja u spilji Vindiji nisu na svjetlost dana iznijela nikakve relikte iz vremena velike seobe naroda. Taj podatak upućuje na pretpostavku da spilja Vindija nije bila nastavana od kraja IV stoljeća do kraja VIII stoljeća.

Prigodom istraživanja predspiljskog prostora Vindije tijekom 1954. godine naišao je prof. S. Vuković u tzv. IV zoni u sloju crnog humusa na 11 ulomaka jedne tipične ranosrednjovjekovne slavenske posude ukrašene višerednom valovnicom i horizontalnim snopovima paralelnih linija. Postepenim dopunjavanjem uspjelo je naknadno u crtežu rekonstruirati izgled ove posude koja je prikazana na Sl. E, 2. Pored ove uglavnom kompletne posude u zoni »A« spilje i u njezinom pretprostoru nađeno je još nekoliko manjih, ali karakterističnih ulomaka keramike ukrašene također motivom valovnice (Sl. E, 1, 3 i 4). Tipološkom analizom, koja je i ovom prilikom došla do svog punog izražaja, u mogućnosti smo navedene keramičke ulomke atribuirati slavenskom etnosu, koji je nastavao spilju i njenu bližu okolicu u ranom srednjem vijeku. Prema obliku posude, te tipu ukrasa -višeredna valovnica između snopa horizontalnih paralelnih linija-valja nađeni lonac i ostale fragmente uvrstiti u skupinu tzv. podunavskog tipa ranoslavenske keramike⁶¹.

Podunavski tip lonaca predstavlja po mišljenju J. Eisnera dalju evoluciju lonaca rađenih još u rimskim lončarskim radionicama duž dunavskog limesa, kao i na području neposredno pred njim, npr. u tzv. sarmatskom Potisju⁶². Ovaj tip ranoslavenskih posuda ima genezu možda već i u keltskom lončarstvu⁶³ a svakako u rimskim radionicama⁶⁴. Vrat lonaca podunavskog tipa razgrnutog je profila i uvijen. Lonac je ukrašen ornamentima izvedenim graviranjem pomoću instrumenta nalik češlju, a samo izuzetno radi se pri ukrašavanju o ručnom radu⁶⁵. Lonac podunavskog tipa rađen je većinom pomoću rukom pokretanog, dakle sporotirajućeg lončarskog kola. Ima slučajeva, kao npr. na lokalitetu Devinska Nova Ves da su se posude izrađivale i na brzotirajućem lončarskom kolu. Na zapadnoslavensko područje proširilo se rukom pokretano lončarsko kolo iz južnopoljskih keramičkih centara⁶⁶. To potvrđuju udubine na dnu posuda koje su nastale kao otisak kola. Takve udubine ne susreću se na susjednom avarskom području. Ornamentalni motiv valovnice na zapadnoslavenskoj ke-

60. M. Malez , Paleolit Velike pećine na Ravnoj gori u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Arheološki radovi i rasprave JAZU, IV - V, Zagreb 1967, p. 12.

61. J. Eisner , Devinska Nová Ves, Bratislava 1952, p. 248. sqq.

62. J. Eisner , o. c., p. 248 sqq, 393 (sažetak na njemačkom jeziku).

63. L. Niederle, Život starych Slovanu III, I, Praha 1921, p. 309 - 314;

Kr. Mijatev, Slavia antiqua II, Poznan 1949/50, p. 432;

J. Eisner , o. c., p. 394.

64. J. Eisner , o. c., p. 394 (sravní literaturu B. J. Hampel, Altherthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, Braunschweig 1905, I, p. 138 ff).

65. J. Eisner , o. c., p. 395.

66. J. Eisner , o. c., p. 257 sqq.

ramici ima uzor u rimskoj keramici i u proizvodima južnopoljskih lončarskih centara koji se oslanjaju na tradiciju provincijalnog lončarstva⁶⁷.

Za nalaze ranosrednjovjekovne keramike iz spilje Vindije nalazimo analogije i na susjednom području u Mađarskoj gdje je Ág. Sós na ranosrednjovjekovnoj nekropoli u Pókaszpetk otkrila keramiku i nju je pripisala slavenskom elementu koji je u drugoj polovici 8. stoljeća, tj. u posljednjoj fazi postojanja avarske države, preselio iz zapadne Slovačke u Transdanubiju. U spomenutoj nekropoli b Pókaszpetk susreću se kao grobni prilozi posude u funkciji urna, koje su ukrašene valovnicama, a oblikom i profilacijom identične su primjerku lonca iz spilje Vindije⁶⁸. Po mišljenju Ág. Sós posude iz nekropole Pókaszpetk tipološki su najbliže južnomoravskim i zapadnoslovačkim posudama iz paljevnih grobova sa ili bez humke, koje su karakteristične za 8. stoljeće, odnosno početak 9. stoljeća, to znači da pripadaju II stupnju kronologije keramike po Poulíku⁶⁹.

Posude iz Pókaszpetk rađene su isključivo rukom ili samo mjestimično na rubu pokazuju obradu na rukom pokretanom lončarskom kolu, a gotovo u pravilu ukrašene su grubim valovnicama i horizontalnim linijama.

U ranosrednjovjekovnom groblju u Brodskom Drenovcu nailazimo na daljnje analogije za nalaze keramike iz spilje Vindije⁷⁰. Naime, na keramici iz Brodskog Drenovca primjećuju se također na sredini dna lonaca okrugle udubine⁷¹. Keramiku podunavskog tipa iz Brodskog Drenovca datira K. Vinski-Gasparini na prijelaz iz starijeg u srednji gradišni period, odnosno po podjeli Poulíka u stupanj II III⁷². Za podunavski tip keramike navodi K. Vinski-Gasparini brojne analogije s područja Čehoslovačke i Mađarske, te posebno interesantne primjerke podunavskih posuda iz avaroslavenske nekropole 8. stoljeća iz Velike Gorice i nekropole Bijelo Brdo I (grob br. 29)⁷³. Uz spomenute nalaze upućuje K. Vinski-Gasparini i na još neobjavljene primjerke keramike podunavskog tipa iz Dalja, Surčina, Sotina, Osijeka, Siska i drugih nalazišta⁷⁴.

Na temelju raširene pojave keramike podunavskog tipa na brojnim lokalitetima mogu se dosta pouzdano datirati i identični nalazi ranosrednjovjekovne keramike iz spilje Vindije u tzv. stariji gradišni period (Poulík stupanj II) po srednjoevropskoj kronološkoj klasifikaciji slavenske keramike. Podunavski tip keramike ustanovljen u humusnom sloju spilje Vindije ukazuje na prisustvo slavenskog etnosa u ranom srednjem vijeku ili točnije krajem 8. stoljeća i svakako još u prvim decenijama 9. stoljeća na ovom lokalitetu.

Sljedeći važan elemenat za pouzdaniju dataciju ranosrednjovjekovnih nalaza iz spilje Vindije predstavlja i nalaz odlično očuvane željezne strelice s krilcima tipa »lastavičji rep« (sl. E, 5) koju je prof. Stjepan Vuković našao 1958. godine s desne strane ulaza u spilju u sloju II crnog humusa.

67. Ibidem o. c., p. 257 sqq.

68. Ág. Sós, Vorläufige Mitteilungen über die Ausgrabungen in Pókaszpetk, Folia Archaeologica XIV, Budapest 1962, p. 67-82, Fig. 27/2 i 28/1.

69. Ág. Sós o. c., p. 69.

70. K. Vinski-Gasparini — S. Ercegović, Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Treća serija I, Zagreb 1958, p. 147 sqq.

71. K. Vinski - S. Ercegović, o. c., p. 148.

72. K. Vinski - S. Ercegović, o. c., p. 148.

73. Ibidem o. c., p. 148.

74. Ibidem o. c., p. 148 i 149.

Strijela je rađena od željeza relativno dobre kvalitete. Tuljac za nasadivanje drvenog nastavka strelice na prijelazu u šiljak suzuje se i u svom korijenu jasno pokazuje tragove tordiranja. Vrh šiljka neznatno je oštećen i na površini pokazuje tragove tordiranja. Trup šiljka grana se unazad u dva povijena krilca koja nalikuju lastavičjem repu. Duljina strijele sa šiljkom i tuljcem iznosi 102 mm, širina šiljka mjerena od vrhova krilaca iznosi 45 mm, promjer tuljca u korijenu iznosi 5 mm a kod otvora za nasadivanje 11 mm.

U avaro-slavenskim nekropolama Podunavlja česti su nalazi strelica, kako trokrilnih, tako i onih s krilcima nalik lastavičjem repu⁷⁵. Tako su upr. u grobu br. 18 avaro-slavenske nekropole u Velikoj Gorici kraj Zagreba, koji je vjerojatno pripadao avarskom ratniku, uz tipične jezičce kasnijeg 8. stoljeća nađene i strelice tipa lastavičji rep⁷⁶. Grobovi u Velikoj Gorici datirani su u vrijeme oko 800. godine. Daljnje analogije predstavljaju primjerci strelica tipa lastavičji rep s područja Dalmatinske Hrvatske. Naime, u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu pohranjeno je nekoliko strelica ovog interesantnog tipa s nepoznatih nalazišta sjeverne Dalmacije, kao i nekoliko primjeraka nađenih na lokalitetima Zečevo, Plavno, Šupljaja i na Cetini⁷⁷. U poznatoj ranosrednjovjekovnoj nekropoli Devinska Nova Ves u Čehoslovačkoj nailazimo također na brojne analogne primjerke šiljaka strelica s unazad povijenim krilcima nalik lastavičjem repu. Pored primjeraka iz urne broj 473 nađene su strelice ovog tipa i u ratničkim grobovima pješaka⁷⁸, dok su na ovom lokalitetu rijetke u konjaničkim grobovima ratnika. Primjerke strelica ovog tipa s nekropole Devinska Nova Ves datira J. Eisner u 7. i 8. stoljeće.

Ako uzmemo u obzir do sada navedene analogne nalaze strelica tipa lastavičji rep, onda nam se nameće datacija strelice iz Vindije u zadnji decenij 8. stoljeća, odnosno u doba sloma avarske dominacije u vrijeme vladavine franačkog cara Karla Velikog, ili pouzdanije oko 800. godine.

Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi iz spilje Vindije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj jasan su dokaz o naseljavanju, kako same spilje, tako i njene okolice neposredno pred slom avarskog kaganata u Panoniji krajem 8. stoljeća. Spilju Vindiju krajem 8. i početkom 9. stoljeća nastavaju Slaveni. Ovu činjenicu valja imati u vidu tim više jer je ova regija u geografskom i povijesnom smislu bila vjerojatno unutar okvira nekadašnje kneževine Panonske Hrvatske ili tzv. »Slovinja«⁷⁹, dakle u sklopu starohrvatske kneževine koja je obuhvaćala područje između rijeke Drave, planine Gvozda i rijeke Save. U tom smislu valja i ranosrednjovjekovne nalaze iz spilje Vindije vjerojatno atribuirati panonskim Hrvatima koji su nastavali uži areal nalazišta krajem 8. stoljeća i u prvim decenijima 9. stoljeća.

75. Z. Vinski, Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi u Zagrebu i njegovoj okolici, Iz starog i novog Zagreba, II, Zagreb 1960, p. 51 i ilustracije 17, 18 i 19.

76. Z. Vinski, o. c., p. 50 sqq.

77. D. Pribaković, Prilog hronologiji naoružanja Slovena u VI i VII veku, Vesnik Vojnog muzeja u Beogradu 1966, br. 11-12, p. 42, T. VIII, 4, T. IX, b.

78. J. Eisner, o. c., p. 400. T. 35/9; T. 45/19; T. 55/2; T. 57/2; T. 95/2; T. 110/12.

79. F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1962, p. 86 sqq.

Ovi kronološki elementi, nastali kao rezultat tipološkog vrednovanja ranosrednjovjekovnog arheološkog materijala, određuju ujedno i gornju granicu kulturne stratigrafije u spilji Vindiji. Na taj način još jednom se potcrtava značaj ovog višeslojnog arheološkog lokaliteta koji uistinu predstavlja markantnu pojavu u paleontološkoj i arheološkoj znanosti sjeverozapadne Hrvatske.

ÜBER DIE RÖMISCHEN UND FRÜHMITTELALTERLICHEN ARCHÄOLOGISCHEN FUNDE AUS DER HÖHLE VINDIJA

Schon längere Zeit kennt man in der archäologischen und paläontologischen Wissenschaft des nordwestlichen Kroatiens den Höhlenfundort Vindija, westlich von Varaždin. In mehrjährigen Forschungen und systematischen Ausgrabungen konnte Professor Stjepan Vuković die wissenschaftliche Bedeutung der Höhle und ihre Schlüsselstellung in der Urgeschichte der Varaždiner Region festlegen. Als Resultat zu den Untersuchungen der Höhle Vindija entstanden aus der Feder Prof. S. Vukovićs zahlreiche Arbeiten aufgrund vorwiegend beweglicher Funde älterer Lithokulturen. Dem chronologisch jüngeren Inventar aus den sog. Holozänschichten gebührt ebenfalls eine detaillierte Bewertung. Nebst Spuren nämlich von der Anwesenheit paläolithischer Menschen fand man in schwarzen Humusschichten, ohne zuverlässige vertikale Stratigraphie, auch zahlreiche archäologische Relikte, deren allmähliche Bearbeitung deutlichere Konturen des Lebens aufzeigen können, das sich auf diesem reichhaltigen Fundort stetig abgewickelt hat, während des Neolithikums, zur Bronze-, älteren und jüngeren Eisenzeit und in der Epoche römischer Herrschaft in diesem Provinzteil Pannoniens. Aus der Zeit der grossen Völkerwanderung sind einst weissen keinerlei Funde in der Höhle Vindija festgestellt worden. Das Leben in Vindija ist aber an der Wende des 8. zum 9. Jh. fortgesetzt worden, aufgrund materieller Belege können wir zu der Zeit die Anwesenheit slawischen Volkes wahrnehmen.

Wegen Zerrüttung der vertikalen Stratigraphie holozäner Schichten in der Höhle verbleibt von den Alternativen nur die Methode typologischer Bewertung der archäologischen Funde. Sie wurde auch gelegentlich dieser Bearbeitung der relativ reichen Schichte römischer Funde angewandt, die Prof. S. Vuković in einer Reihe archäologischer Unternehmungen während der Jahre 1934—1964 zutage brachte. Genaue Untersuchungen des beweglichen Inventars — Keramik, Kleinfunde, römisches Geld — im Vorhöhlen- und Höhlenraum von Vindija (Bild B) ermöglichten eine klare Unterscheidung charakteristischer Gruppen von römischer Keramik. In der Schwarzhumusschicht der Höhle wurde gewöhnliche graue Häuserkeramik grober Ausarbeitung mit besenstrich, kammstrich- u. wellenartigen Ornamenten (T. IV) gefunden, ferner gelbe und graue Provinzware (T. V und VI), marmorierte oder gefirnisste Keramik (T. VII) und schliesslich glasierte oder verglaste Keramik (T. VIII). Nebst keramischen Funden wurden in der Höhle relativ zahlreiche Exemplare römische kaiserzeitlichen Münzen entdeckt, die sich zeitlich in einen Rahmen von Kaiser Claudius (41—54) bis Kaiser Gratianus (375—383) einordnen lassen. Tafel Nummer IX gibt eine Darstellung.

Die römischen Funde, die im Rahmen dieser Arbeit behandelt werden, beweisen dass die Höhle Vindija ständig angesiedelt war, seit dem Beginn des I. bis Ende des

IV. Jahrhunderts, d. h. durch die ganze Periode der römischen Herrschaft über diesen Provinzteil von Panonien. Zugleich ist auch aufgrund von Materialbefunden bezeugt worden, dass die Welle der Romanisierung auch isolierte geographische Regionen wie die im Umkreis der Höhle Vindija nicht umgangen hat.

Die bisherigen archäologischen Ausgrabungen in der Höhle Vindija haben keinerlei Entdeckungen aus der Periode der grossen Völkerwanderung aufgezeigt, so muss eine Unterbrechung in der Besiedlung der Höhle bis Ende des 8. Jh.s vorausgesetzt werden, bis zur Zeit also, da Vindija, wie es verfügbare archäologische Nachweise bestätigen, von Slawen besiedelt wurde. In der Schwarzhumusschicht nämlich des Vorhöhlenraums stiess Prof. S. Vuković auf Bruchstücke typisch slawischer Keramik wie auch eine Pfeilspitze des Typus »Schwalbenschwanz«, ein Charakteristikum des frühen Mittelalters. Von den vorgefundenen Keramikfragmenten konnte man durch Zeichnung einen Topf des sog. donauländischen Keramiktyps (Abbildung E, 2) rekonstruieren. Die entdeckten frühmittelalterlichen Funde beweisen eine neuerliche Besiedlung der Höhle und Fortsetzung des Lebens vor dem Ende der Awarenherrschaft in Pannonien, an der Wende des 8. zum 9. Jahrhundert. In geschichtlichen und geographischen Sinne befand sich diese Region innerhalb des einstigen Fürstentums Pannonisch Kroatien oder der sog. »Slovinje«, also im Gefüge des altkroatischen Fürstentums, welches das Gebiet zwischen dem Fluss Drava, dem Gebirge Gvozd und dem Fluss Sava umfasste. Demgemäss muss man auch das frühmittelalterliche Material aus Vindija aller Wahrscheinlichkeit nach den pannonischen Kroaten zuteilen, die das schmalere Areal der Höhle Ende des 8. und zu Beginn des 9. Jahrhunderts bewohnt haben.

Diese chronologischen Elemente, das Resultat typologischer Bewertung des frühmittelalterlichen archäologischen Fundus, bestimmen zugleich die obere Grenze der Kulturstratigraphie in der Höhle Vindija und damit wird nochmals die kulturgeschichtliche Bedeutung dieser mehrschichtigen archäologischen Lokalität im nordwestlichen Kroatien hervorgehoben.

Tabela IV

1

2

3

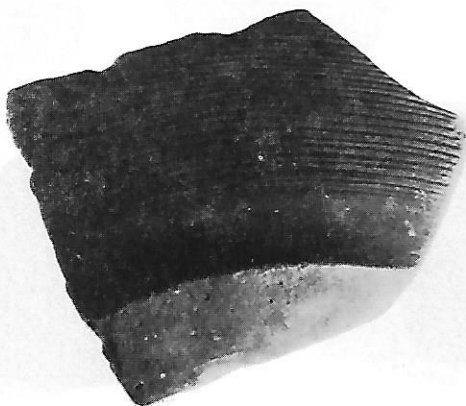
4

5

6

7

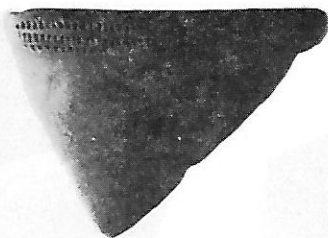
8

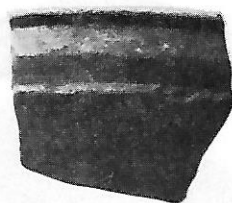
Tabela V

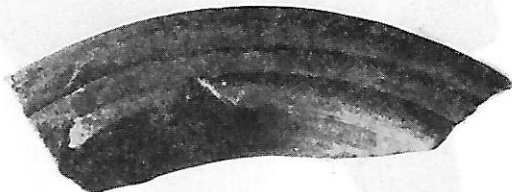
1

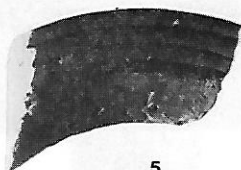
2

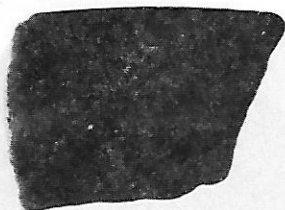
3

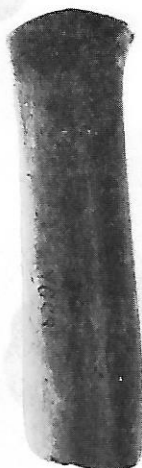
4

5

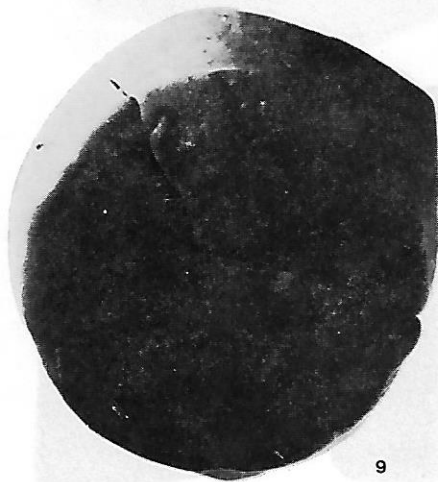
6

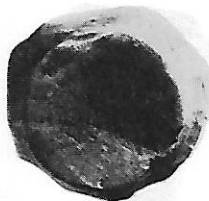
7

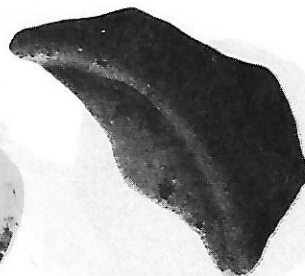
8

9

10

11

57

11

61

5

Tabela VI

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

Tabela VII

1

2

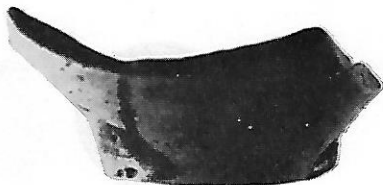
3

4

5

6

Tabela VIII

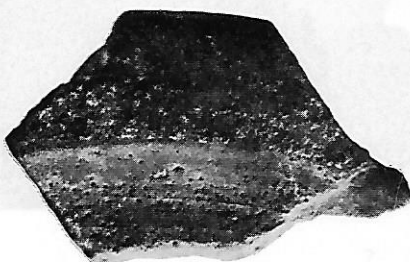
1

2

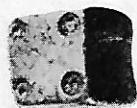
3

4

5

6

7

Tabela IX

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10